

ČLOVEK—KULTÚRA—SPOLOČNOSŤ

JANA ŠALGOVIČOVÁ, Výskumný ústav kultúry, Bratislava

ŠALGOVIČOVÁ, J.: Man — Culture — Society.
Filozofia 38, 1983, №. 4, p. 457.

In culture the process of mutual transformation of the subjective and objective, the ideal and real, the spiritual and material, the spontaneous, causal and lawful is taking place. Culture is typical of considerable dynamics. The principle of activity has high heuristic value in problems of culture. Activity and subjectivity are inseparably connected with one another. The specific moment in the analysis of culture consists in the specific quality of inseparable connection of the subject of activity with the activity and social relations into which the active subject enters during his life. In culture the process of transformation of the social into the individual and the process of formation of the individual as social being are merging, precolating, fusing and coming together. This consonance of the individual and the social takes place only if social relations, rid of dehumanization and human estrangement, are unfolding. Only under the construction of the communist society we may speak of such a mission of culture whose task it is to secure the human development, adequate to the universal character of social productive forces and social relations which are appropriated by this individual during his life activity.

Vo filozofickom pohľade na kultúru zaznamenávame v poslednom desaťročí značný prelom. Kým pre päťdesiate-šesťdesiate roky je charakteristické statické chápanie kultúry, jej definovanie ako súhrnu materiálnych a duchovných hodnôt spoločnosti, vytvorených ľudstvom počas jeho existencie¹, tak pre sedemdesiate roky je typický pohľad na kultúru cez prizmu ľudskej životnej činnosti. V kultúre neustále prebieha proces vzájomnej premeny subjektívneho a objektívneho, ideálneho a reálneho, duchovného a materiálneho, živelného, náhodného a zákonitého. Kultúra sa teda vyznačuje značnou dynamickosťou.

Preto dnes dôsledne materialistické chápanie kultúry vychádza z činnostnej podstaty človeka. Princíp činnosti má v skúmaní problematiky kultúry vysokú heuristickú úroveň. Naše snaženie sa preto musí ďalej uberať smerom analýzy rozličných aspektov ľudskej činnosti. V bádateľskom úsilí ide teraz o to, aby sme odhalili v dnešnej marxistickoleninskej filozofii reálny vzťah kultúry a činnosti. Vychádzame z toho, že činnosť a subjektivita sú navzájom neoddeliteľne spojené. Osobitosť, špecifickosť v skúmaní kultúry spočíva v osobitnej kvalite vzájomného

¹ Nemôžeme však nebrať do úvahy to, že i hodnotovosť napr. umeleckého diela sa spolu so spoločenskou praxou postupne mení a vyvíja.

neoddeliteľného spojenia subjektu činnosti s činnosťou i spoločenskými vzťahmi, do ktorých vstupuje činný subjekt počas svojej životnej činnosti.

Pri našom pohľade na činný subjekt nie je reč o izolovanom, abstraktnom indivíduu. Tento činný subjekt je príslušníkom určitej spoločnosti, v ktorej počas svojej životnej činnosti vstupuje do styku s inými ľuďmi, spoločenskými skupinami, triedami i spoločnosťou ako celkom. Činnosť človeka sa nevyhnutne a neoddeliteľne viaže na určité spoločenské vzťahy, do ktorých činný subjekt vstupuje s inými činnými subjektami (či už pod subjektom chápeme indivídium, spoločenskú skupinu alebo spoločnosť ako celok). Môžeme teda spolu s V. P. Ivanovom povedať, že „činnosť je tou všeobecnou „výrobnou silou“ (Marx) človeka, ktorá sa historicky modifikuje v mnohorakých formách praktického a duchovného osvojovania si sveta a v súhrne tvorí svet ľudskej kultúry; že práve činnosť symbolizuje jednotu ľudského bytia — či už ako univerzálny základ všetkých životných prejavov človeka bez výnimky alebo ako jednota človeka a jeho dejín, lebo v činnosti sa formuje a funguje osobitný mechanizmus kultúrno-historickej kontinuity jednotlivých epoch, civilizácií a ľudských pokolení.“ (1, s. 8—9)

V svojej činnosti sa činný subjekt zameriava predovšetkým na osvojovanie si prírody; cestou odhaľovania, osvojovania a aktívneho využívania zákonitostí prírodného procesu v spoločenskej praxi si človek postupne podmaňuje prírodné sily a využíva ich v záujme svojho ďalšieho rozvoja i rozvoja celej ľudskej spoločnosti. V praxi ako univerze ľudského bytia nachádza vyjadrenie osobitné spojenie človeka a sveta, jeho vnútorná jednota, ľudská podstata prírody a prírodná podstata človeka (2, s. 100), premena prírodnej substancie na ľudský predmetný svet.

V praxi sa akumulujú nielen geneticky dané schopnosti a bytostné sily človeka, ale sa i zovšeobecňuje a znásobuje, rozširuje poznanie zákonitostí prírody nazhromaždené počas celej spoločenskej životnej činnosti. Marxizmus chápe prax ako materiálny proces tvoriaci základ celého spoločenského vývinu. V procese praxe dochádza nielen k poznaniu okolitého sveta, ale i k procesu sebauvedomenia a sebapoznania ľudstva ako duchovného ekvivalentu praxe.

Človek svojou predmetnou činnosťou, spredmetnením svojich schopností, vedomostí a talentu neustále rozširuje sféru ľudského vo svete, vytvára si tzv. druhú prírodu poznačenú rukou a umom človeka, osobitosťou jeho existencie. Stále širšia časť prírody sa takto nachádza v službách človeka, je pretváraná podľa obrazu činného subjektu, ktorý ju stvára. V svojej predmetnej činnosti človek nielen cielavedome utvára užitočné predmety, ale rozvíja i svoje schopnosti, prispieva k svojmu vlastnému rozvoju. To znamená, že vytváraný predmet je pre činný subjekt „ľudským predmetom alebo predmetným človekom“. (2, s. 98) V predmete teda človek odhaľuje svoje bytostné sily, a to v takej miere, v akej sa tento stáva ľudským predmetom.

Súčasne nemožno zabudnúť na to, že človek sám patrí k prírode, je vždy do určitého stupňa od nej závislý ako jeden z jej prvkov, i keď je to prvok, ktorého podstatou je jeho činná subjektivita a s tým spojený proces poznania, ba i sebaznania a sebaregulácie. V činnosti človek vystupuje ako subjekt činnosti a súčasne i ako výsledok tejto svojej vlastnej aktivity. Človek utvára svoje bytie ako výsledok svojej životnej činnosti a súčasne sa oddeľuje od tohto svojho produktu ako nositeľ produktívnej schopnosti. Pri skúmaní ľudskej činnosti preto nemožno odtrhnúť jej jednotlivé prejavy od nositeľa tejto činnosti, t. j. od činného subjektu. Činnosť nachádza v objektivizácii subjektu, v spredmetnení jeho schopností svoju objektívnosť, pričom prostredníctvom osvojovania si kultúrnych hodnôt, procesom odpredmetňovania sa činnosť opäť vracia do podoby všeobecnej subjektívnej schopnosti. Marx zdôrazňoval, že činnosť človeka má predmetno-pretvárací, cieľavedomý a tvorivý charakter. Je spoločensky determinovaná a slobodná vo svojich rôznorodých konkrétnych prejavoch.

Pretože ľudské bytie je sociálne, pri pohľade na kultúru treba mať na zreteli, že ide o jav nachádzajúci sa na prieniku osobnosti a spoločnosti. Uvedomujeme si pritom na jednej strane sociálnosť individua a na druhej strane rozvoj osobnosti ako najvyšší cieľ našej spoločnosti.

Vo vytváraných predmetoch kultúry človek spredmetňuje seba a rozvíja i svoje schopnosti. Činného človeka charakterizuje cieľavedomá aktivita, realizácia i rozvoj jeho bytostných síl, uvedomelý vzťah k okolitému svetu, ktorý pretvára. „Praktickým utváraním predmetného sveta, spracúvaním neorganického prírody sa človek osvedčuje ako uvedomelá druhová bytosť, t. j. ako bytosť, ktorá sa stavia k druhu ako k svojej vlastnej bytosti alebo k sebe ako k bytosti druhej. Zvíra tiež produkuje. Stavia si hniezdo, obydlie, ako včela, bobor, mravec atď. Lenže produkuje iba to, čo potrebuje bezprostredne pre seba alebo pre svoje mláďa: produkuje jednostranne, zatiaľ čo človek produkuje univerzálne. Zvíra produkuje iba pod tlakom bezprostrednej fyzickej potreby, ba produkuje naozaj až vtedy, keď naň táto potreba dolieha; zvíra produkuje len seba, zatiaľ čo človek produkuje celú prírodu, produkt zvíraťa patrí bezprostredne k jeho fyzickému telu, kým človek sa stavia slobodne k svojmu produktu. Zvíra formuje len podľa meradla a potreby tohto druhu, ku ktorému patrí, zatiaľ čo človek dokáže tvoriť podľa meradla akéhokoľvek druhu a vie si všade zvoliť meradlo skryté v samom predmete: a preto človek aj tvorí podľa zákonov krásy.“ [3, s. 77]

Súhrn obklopujúcich nás predmetov, ktoré nevytvorila príroda, ale ktoré sú poznačené rukou a umom človeka a ktorých sféra sa neustále rozširuje, tvorí bezprostrednú predmetnú formu existencie kultúry. Ako predmety kultúry chápeme len tie predmety, ktoré uspokojujú potreby človeka charakterizujúce človeka ako spoločenskú bytosť a ktoré súčasne uspokojujú tieto ľudské potreby na danom historickom stupni v najrozvinutejšej, najpoľudštenejšej podobe, a teda ak sa v týchto predmetoch

v najvyššej možnej miere podarí zladíť individuálny aspekt rozvoja kultúry so spoločenským.

K. Marx definoval túto vlastnosť predmetov kultúry ako vlastnosť veci byť nositeľkou spoločenského vzťahu, formou ktorej je obsiahnutý pomer človeka k spoločnosti i k sebe samému. Kultúrna hodnota predmetu je teda mierou toho, nakoľko sa predmet stal ľudským predmetom, nakoľko je objektivizáciou schopnosti a talentu človeka i toho, nakoľko človek sám seba chápe ako človeka, utvára si osobitý vzťah vlastný len človeku, vzťah k sebe samému. K sebauvedomeniu človeka dochádza v spoločenskej praxi, v procese vzájomného pôsobenia indivíduí ako spoločenských bytostí, v procese utvárania ich vzájomných mnohorrakých spoločenských vzťahov. „Keďže neprichodí na svet so zrkadlom v ruke a ani ako fichteovský filozof „Ja som ja,“ vidí sa človek v zrkadle najprv len v inom človeku. Až vzťahom k človeku Pavlovi ako sebe rovnému začína mať človek — Peter vzťah k samému sebe ako k človeku. A tým sa Pavol so všetkým činom, v celej svojej pavlovskej telesnosti stáva pre Petra javovou formou rodu „človek“. (4, s. 73)

Vo svojej praktickej činnosti človek pôsobí na okolitú prírodu, stváranie ju a využitím svojich bytostných síl utvára okolitý predmetný svet. V procese výroby predmetného sveta človek prispieva k svojmu vlastnému rozvoju, a to nielen tým, že ním utvárané predmety ďalej pôsobia v spoločnosti, a teda sa i zúčastňujú na rozvoji schopností iných ľudí, stávajú sa súčasťou kultúry a ľudských dejín, ale predovšetkým tým, že v procese výroby predmetu, v objektivizácii svojich bytostných síl človek ďalej potvrdzuje a rozvíja svoje schopnosti, talent teda prispieva k svojmu vlastnému rozvoju ako činnnej spoločenskej bytosti. Úroveň rozvoja bytostných síl človeka a úroveň objektivizácie jeho schopností v predmetnom svete vypovedá o stupni rozvoja kultúry danej spoločnosti. Vo svojej praktickej činnosti ľudia vstupujú do vzájomných vzťahov medzi sebou. Predmet vlastne predstavuje osobitný spôsob spojenia ľudí v spoločnosti, pretože sú v ňom vyjadrené rozvinuté ľudské bytostné sily, vedomosti, schopnosti i skúsenosť nazhromaždené nie izolovaným jednotlivcom, ale ľudstvom počas celej jeho existencie, a prispieva ku tvorbe historického vývoja ľudskej spoločnosti.

Len do tej miery, nakoľko človek v svojej životnej činnosti pociťuje potrebu styku s inými ľuďmi, len natoľko pociťuje ľudskú potrebu predmetu a nevidí v predmete len prostriedok na uspokojovanie svojich primárnych potrieb. Marx zdôrazňoval, že „predmet ako bytie pre človeka, ako predmetné bytie človeka je zároveň konkrétne bytie človeka pre druhého človeka, jeho ľudský vzťah k druhému človekovi, spoločenský postoj človeka k človeku“. (16, s. 114)

Ukazovateľom kultúrneho rozvoja človeka je i miera toho, nakoľko človek potrebuje k svojmu rozvoju predmetnú mnohorakosť okolitého sveta nie ako predmetov vlastníctva a osobnej spotreby, ale ako podmienok svojho ďalšieho všestranného individuálneho rozvoja ako spo-

ločenskej bytosti. V spoločnosti, v ktorej v spoločenských vzťahoch vládnu súkromno-vlastnícke vzťahy, platia slová Marxa: „Súkromné vlastníctvo z nás urobilo takých hlupákov a obmedzencov, že nejaký predmet je našim predmetom až vtedy, keď ho vlastníme, čiže až keď pre nás existuje ako kapitál, alebo keď ho bezprostredne máme, jeme, pijeme, nosíme vo svojom tele, obývame atď., slovom, keď ho bezprostredne používame...“ (2, s. 97) Kým sú predmety len prostriedkom na uspokojovanie ľudských potrieb, sú pre nás len zmyslovo vnímanými vecami. Avšak keď sa stávajú tovarmi, sú už evidentnými nositeľmi spoločenských vzťahov.

Predmetná forma existencie kultúry je len vonkajšou formou jestvovania kultúry. Skutočným obsahom kultúry je všestranný rozvoj človeka ako príslušníka spoločnosti. Tým, že v procese výroby predmetného sveta človek produkuje i seba, svoje schopnosti a rozvíja svoj talent a svoju tvorivosť, zhodnocuje tým pre seba svoju životnú činnosť. „V samotnom akte reprodukcie sa menia nielen objektívne podmienky..., ale menia sa aj výrobcovia tým, že v sebe samých rozvíjajú nové vlastnosti, prostredníctvom výroby sa sami rozvíjajú, pretvárajú, že vytvárajú nové sily a nové predstavy, nové spôsoby komunikácie, nové potreby a nové jazyky.“ (5, s. 440—441)

Dnes, v období búrlivého rozvoja vedy a techniky viac než kedykoľvek predtým v spoločenskej praxi nadobúda na význame už ani nie tak univerzalizácia predmetného sveta, ale predovšetkým rozvoj ľudskej schopnosti univerzálne tvoriť. Teda sama schopnosť človeka byť subjektom činnosti získava v procese historického rozvoja ľudskej spoločnosti stále univerzálnejší charakter. Tento stupeň univerzálnosti činného pôsobenia človeka vo svete, stváňovanie človekom stále väčšej časti obklopujúceho nás sveta je ukazovateľom kultúrneho rozvoja človeka ako prakticky činnnej spoločenskej bytosti. Príroda sa tak nestáva len fyzickou podmienkou existencie človeka, ale podmienkou jeho spoločenskej existencie, prostriedkom vyjadrenia jeho spoločenskej podstaty. V tomto videl K. Marx najdôležitejší ukazovateľ kultúrneho rozvoja človeka. Písal: „V akej miere sa človeku stala ľudská podstata prírodnosťou, alebo v akej miere sa príroda stala ľudskou podstatou... možno... posúdiť, na akom stupni je vzdelanosť človeka“. (2, s. 93) V závislosti od toho, nakoľko vzťahy ľudí k prírode a ich vzťahy medzi sebou nadobúdajú skutočne ľudský charakter, sa sám človek stáva nie prosto prírodnou a skupinovou bytosťou, ale spoločenskou bytosťou. „Ľudská podstata prírody existuje len pre človeka spoločenského: pretože len vtedy je preň zväzkom s človekom, jeho konkrétnym bytím pre druhého a konkrétnym bytím druhého pre neho ako životným živlom ľudskej skutočnosti, len vtedy je základom jeho vlastnej ľudskej existencie. Len vtedy sa jeho prírodné bytie premenilo na jeho ľudské bytie a len vtedy sa príroda stala preňho človekom. Teda spoločnosť je zavŕšenou bytostnou jednotou človeka s prírodou, opravdivým vzkriesením prírody,

realizovaným naturalizmom človeka a realizovaným humanizmom prírody.“ [2, s. 95]

Kultúru chápeme predovšetkým ako proces rozvoja človeka, jeho poľudšťovania pomocou poľudštenia samých okolností existencie spoločenského človeka. Ide najmä o využitie prírodných a sociálnych podmienok existencie človeka k jeho sebarozvoju ako subjektu dejín. K. Marx písal: „... ale čo iné je v skutočnosti bohatstvo, keď sa zbavíme obmedzenej buržoáznej formy než univerzálnosť potrieb, schopností, užívanie produktívnych síl atď. indivíduí, utvorené v rámci univerzálnej výmeny? Čo iné než naplno rozvinutá nadvláda človeka nad silami prírody, nad silami takzvanej prírody, takisto ako aj nad svojou vlastnou prirodzenosťou? Čo iné než absolútne zdokonaľovanie jeho tvorivých vlôh, bez akýchkoľvek iných predpokladov okrem predchádzajúceho historického vývoja, ktorý z tejto totality vývoja, t. j. z vývoja všetkých ľudských síl ako takých robí samoúčel a pritom ho nemeria nijakým vopred daným meradlom?“ [5, s. 433—434]

Možnosť utvárania ľudskej kultúry sa viaže na schopnosť človeka kumulovať a fixovať racionálne výsledky celej ľudskej životnej činnosti v skúsenosti človeka ako spoločenskej bytosti. Pretože životná činnosť človeka sa realizuje v určitých podmienkach utváraných predošlými generáciami, uchováva sa v skúsenosti obsahová subordinácia ľudskej činnosti v dejinách.

V procese životnej činnosti na pomoc človeku v celkovom zamieraní jeho činnosti sa formuje ľudská skúsenosť, ktorá sa zúčastňuje na optimálnom výbere z existujúcich možností smerovania činnosti. Skúsenosť chápeme ako osobitú subjektívnu formu osvojovania si sveta, ktorej určujúcou vlastnosťou je schopnosť akumulovať poznanie asimilovaných javov bytia a využívať ich v životnej činnosti človeka. K. Marx chápal opakovateľnosť praktickej činnosti ako základ formovania ľudskej skúsenosti. [6, s. 399] Pri opakovaní určitej životnej činnosti sa vyčleňujú jej najefektívnejšie stránky, ktorých obsiahnutie zabezpečuje úspešnosť vykonávanej činnosti. Ľudská skúsenosť neobsahuje len prvky opakovateľnosti, ale zabezpečuje i kontinuitu nových foriem ľudskej tvorivej činnosti.

Skúsenosť je „arzenálom nahromadených produktívnych schopností vo všetkých sférach ľudskej životnej činnosti, kde nemožno oddeliť predmetný svet kultúry od postupov [spôsobov] jeho osvojovania a využívania. Skúsenosť je nereflexívna v tom špecifickom zmysle, že je hromadením činnosti a jej premenou na činnú schopnosť subjektu, a nie je odrazom v subjektívnom vedomí.“ [1, s. 263]

Osobitosť ľudskej spoločnosti spočíva v tom, že na rozdiel od spoločenstva zvierat, ktoré disponujú len vlastnou individuálnou životnou skúsenosťou a jej transformáciou, formou imitácie, v stádovú skúsenosť, ľudstvo pomocou jazyka, článkovanej reči (ako aj pomocou rôznych znakových systémov) uchováva získané poznatky, akumuluje ich, ob-

jektivizuje svoju skúsenosť a odovzdáva ju časopriestorovou transmi-siou ako nazhromaždené dedičstvo budúcim generáciám. Toto umož-ňuje novým generáciám, ktoré sa nachádzajú na danom stupni vývoja ľudstva, nezačínať z nulového bodu, ale využívať vo svojej praktickej činnosti skúsenosť predošlých generácií. Skutočnosťou, že ľudstvo v pro-cese životnej činnosti svojich členov utvára ľudskú skúsenosť, dochádza k uľahčeniu, progresívnemu nasmerovaniu a úspešnému završeniu ľud-skej životnej činnosti. Skúsenosť zabezpečuje kontinuitu ľudských ži-votných činností, ich návaznosť, obsahovú jednotu a progresívnu nasme-rovanosť v celom ľudskom snažení. Miera toho, ako konkrétne indivi-duum využíva objektivizovanú ľudskú skúsenosť vypracovanú predošlými generáciami i jeho súčasníkmi vo svojej životnej činnosti, závisí od miery, v akej korešponduje životná skúsenosť individua so skúsenosťou ľudstva, nakoľko mu dovoľuje jeho vlastná skúsenosť stotožniť sa so skúsenosťou ľudstva, zžiť sa s ňou a osvojovať si ju ako svoju vlastnú skúsenosť, nadobudnutú počas svojej individuálnej životnej činnosti. Týmto spôsobom sa zabezpečuje kontinuita ľudských dejín a utváranie ľudskej kultúry.

V ľudskej skúsenosti neprebíha jednoduché zovšeobecnenie jed-notlivých individuálnych skúseností, ale zosúladenie individuálnej skú-senosti, ktoré vzniká na základe praktickej jednoty materiálneho sveta, podobnosti prírodných i spoločenských podmienok ľudskej životnej činnosti. Takto individuum nachádza v skúsenosti iných celý komplex významových súvislostí svojej vlastnej činnosti, analogický s komple-xom, ktorý si samo vypracovalo počas svojej životnej činnosti. Ľudská skúsenosť sa vyznačuje tým, že je celostná a synkretická. Skúsenosť teda umožňuje človeku zúžitkovať skúsenosť iných ako činiteľa vlastného činného sebauplatnenia. Akumulácia ľudskej činnosti v skúsenosti vedie k nahromadeniu produktívnych schopností vo všetkých prejavoch čin-nosti človeka.

Ľudia nielenže vytvárajú podmienky a okolnosti svojej životnej čin-nosti, ale závisia od okolností vytvorených predchádzajúcimi generá-ciami. Subjektom činnosti nie je izolované individuum, ale spoločenský subjekt, človek s celým súhrnom svojich spoločenských vzťahov. „...okolnosti sú teda práve tak vytvárané ľuďmi, ako ľudia sú vytváraní okolnosťami.“ [7, s. 39] „Tým, že ľudia dedia, zachovávajú výsledky minulej práce a zahrňujú ich v nezmenenej alebo pretvorenej podobe do komplexu vlastnej činnosti, dodávajú vytváranej kultúre charakter nielen subjektívne uskutočňovaného, ale aj subjektívneho, historicky nevyh-nutného procesu.“ [8, s. 74—75] V dejinách ľudstva sa subjektívne ľud-ské skúsenosti navzájom integrujú a utvárajú osobitú usporiadanosť „kul-túrnych „svetov“ medzi ktorými sa budujú vzťahy tak na synchronickej (bezprostredný styk), ako aj na diachronickej (osvojenie si kultúrneho dedičstva) úrovni.“ [1, s. 188] Sem patrí napríklad i tradícia ako komu-nikatívny mechanizmus kultúry.

Výtvary minulosti obsiahnuté v kultúrnom dedičstve spoločnosti nielen vypovedajú o človeku a jeho mieste vo svete, ale súčasne len cez ich zapojenie do životnej činnosti dnešného človeka sú nositeľmi určitého významu, zúčtovateľné a pochopiteľné pre človeka našich dní. V každom kultúrnom výtvoze je obsiahnutá dosiahnutá úroveň tvorivých schopností človeka, ktorá sa aktualizuje len v jeho ďalšej praktickej činnosti. „To, čo je v kultúrnom výtvoze stelesnené ako výsledok tvorivej činnosti a napríklad umeleckej tvorby, to vlastne predstavuje iba statickú stránku hodnoty, pričom dynamická, aktuálna stránka tejto hodnoty sa vždy znovu konštituuje až v praxi, až keď sa hodnotový výtvor ako Wertding stáva znovu východiskom či predmetom tvorivej činnosti ako Wertgegenstand... Marx označuje „Wertgegenstand“ za spoločenský jav [4, s. 70] alebo doslova za „spoločenské bytie veci“. [4, s. 90] Hodnota kultúrneho výtvoru sa v tomto procese vlastnej realizácie nielen konkretizuje, ale aj aktualizuje, samozrejme spôsobom, ku ktorému je tento výtvor ako Wertding disponovaný, či už zámerne, mimovoľne alebo náhodne. [9, s. 9–10] Platí tu to isté, na čo Marx upozorňoval v súvislosti s výrobou, keď dokazoval, že „...na rozdiel od číreho prírodného predmetu osvedčuje sa výrobok, stáva sa naozaj výrobkom až v spotrebe. Spotreba dotvára výrobok definitívne až tým, že ho rozkladá, pretože výrobkom je výroba nie ako zvecnená činnosť, ale iba ako predmet pred činný subjekt.“ [5, s. 46]

Informácia obsiahnutá v kultúrnom dedičstve môže v súvislosti s objavením sa nových prvkov v kultúrnom prostredí dnešného človeka meniť svoj obsah. V novom kontexte faktov sa informácia nesená výtvorom zaradením do kultúrneho dedičstva ľudstva prehodnocuje, chápe sa už v inom zmysle než tomu bolo v čase jej zrodu. Často k nám napr. umelecké dielo ako súčasť kultúrneho dedičstva hovorí inou rečou, než tomu bolo v čase jeho tvorby. Dielo je nositeľom významov, ktoré nie sú v ňom zámerne stelesnené, ktoré doň jeho autor zámerne nevložil, ale ktoré sa neskôr vynárajú ako aktuálny obsah diela. Sám autor si nebol vedomý toho, že by v diele zakódoval danú informáciu. Toto možno vysvetliť tým, že tvorba obsahuje okrem uvedomelých a poznávaných obsahov i obsahy neuvedomelé a nepredpokladané. Toto umožňuje hovoriť „...s novými generáciami jazykom ich vlastných kultúrnych významov, t. j. analogickým spôsobom a významovo interpretovať svet. Tak ako činnosť nevyčerpávajú jej vedomé komponenty, nestotožňuje sa ani vedomie s vedením, čo spôsobuje, že sa v ľudskej činnosti prejavujú reflexné aj nereflexné predpoklady, faktory a stimuly.“ [1, s. 249]

V procese tejto aktualizácie hodnoty kultúrneho výtvoru vystupujú do popredia tie jeho stránky, ktoré sa viažu na prebiehajúcu spoločenskú prax, na hodnoty touto praxou vytvárané a aktualizované, pričom úroveň aktualizácie hodnôt minulosti je závislá nielen od súčasných spoločenských pomerov, situácií a nálad, ale i od dosiahnutého stupňa rozvoja tvorivých schopností človeka, člena novej generácie.

Pri pohľade na kultúru ako na dynamický spoločenský proces, špeci-
fický spôsob ľudskej životnej činnosti sa v marxisticko-leninskej lite-
ratúre stretávame s viacerými prístupmi k skúmaniu kultúry. Za veľmi
podnetný a originálny považujeme prístup gruzínskeho teoretika kultúry
Čavčavadzeho.

N. Z. Čavčavadze vidí rozdiel medzi rozvojom kultúry a rozvojom
prírody (a osobitne biologickej evolúcie) nielen v tom, že človek si
stavia cieľ svojej činnosti, nakoľko i v prírode, najmä v biologickom
organizme môžeme badať aspoň smerovanie a snahu o dosiahnutie ur-
čitého stavu organizmu, ale práve v tom, že ciele kultúrnej tvorby sa
volia, vyberajú *slobodne a sú kladené samotným subjektom činnosti*,
kým v rozvoji prírody, vo výbere cieľa vládne nesloboda a slepá nevyh-
nutnosť. Práve oslobodenie sa z tejto neslobody robí človeka človekom,
subjektom a tvorcom kultúry. V spoločnosti sa protiklad slobody a ne-
vyhnutnosti stáva zložitejším, nakoľko v spoločnosti pôsobí nielen prí-
rodná nevyhnutnosť, ale i nevyhnutnosť sociálna, morálna atď. „Súčasne
v ľudskej činnosti sa sloboda snaží podriadiť si nevyhnutnosť, podriadiť
telo duchu, prírodné inštinkty kultúrnym normám, formy sociálneho
bytia — slobodne kladeným cieľom, snaží sa vyvieť zo seba, pretvoriť
normy morálnej, estetickej, axiologickej nevyhnutnosti.

Práve táto snaha o cárstvo slobody, o nadvládu slobody nad všet-
kými formami nevyhnutnosti predstavuje základný vnútorný stimul kul-
túrno-tvorivej činnosti človeka, „životný skok“ z vnútra, určujúci roz-
voj kultúry.“ (10, s. 18)

Sloboda človeka je spojená s procesom jeho postupného oslobodenia
spod nadvlády najnižších potrieb, s bojom za realizáciu vyšších hodnôt,
v čom vidieť i zmysel ľudskej tvorivej činnosti. Tvorba je teda nielen
prejavom, ale i samou podstatou slobodnej činnosti človeka.

Ľudská spoločnosť musí dosiahnuť určitú úroveň svojho rozvoja,
aby sa dostala zo zajatia nevyhnutnosti a umožnila „rozvoj ľudských
síl, ktorý je sám sebe účelom, pravá ríša slobody, ktorá však môže roz-
kvitnúť len na tejto ríši nevyhnutnosti ako na svojej základni“. (11,
s. 373)

K. Marx zdôrazňoval, že človek na rozdiel od zvierat vyrába bez
ohľadu na fyzickú potrebu a prvý raz skutočne vyrába len vtedy, keď sa
od nej oslobodil. Teda skutočne slobodná ľudská činnosť je tvorivá, vidí
ďalej než za hranice svojej úzko utilitárnej potreby.

Tvorivosť je vlastná každému človeku, nie je privilégium vyvole-
ných. Tým, že sa dnešný človek pod vplyvom búrlivého rozvoja vedy
a techniky dostáva z priamej účasti vo výrobnom procese, prestáva byť
jedným z elementov technického systému, nositeľom úzko výrobných,
výkonných funkcií, vytvárajú sa tým materiálne podmienky pre jeho
tvorivú činnosť. A to nielen pre tvorivú činnosť vo voľnom čase ako
náhrade za ubíjajúcu činnosť v pracovnom zaradení človeka, (toto chá-
panie je vlastné niektorým západným teoretikom voľného času, ktorí

chápu človeka v kapitalistickej konzumnej spoločnosti ako „homo ludens“), ale s využitím tak dosiahnutého stupňa rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov, ako aj tomu zodpovedajúcemu celému systému socialistických spoločenských vzťahov sa človek stáva „homo kreátorom“, všestranne rozvinutou tvorivou osobnosťou, individualitou adekvátnou týmto novoutvoreným spoločenským vzťahom. Súčasný spoločenský i vedecko-technický pokrok tak vedie k utváraní podmienok rozširovania sféry tvorivej činnosti odpovedajúcej potrebám osobnosti dnešného človeka. V rozvoji socialistických spoločenských vzťahov preto treba rozširovať priestor pre tvorivú činnosť človeka vo všetkých oblastiach života našej spoločnosti.

Marxizmus chápe tvorbu nie ako ľubovôľu, ale ako slobodnú nevyhnutnosť, ktorej základ tvorí poznanie a na ňom založené vytýčenie cieľa činnosti. Vo vytýčení cieľa videl K. Marx vnútorný zákon, ktorý určuje spôsob i charakter činnosti človeka, ktorému človek musí podriaďovať svoju vôľu. (4, s. 185)

V procese svojej tvorivej činnosti človek ďalej rozvíja svoje bytostné sily. Ak chápeme v najvšeobecnejšom určení kultúru ako univerzálnosť bytostných síl človeka (12, s. 71), tak potom dosiahnutý stupeň vo všestrannom rozvoji osobnosti a zapojenie čo najväčšieho počtu univerzálnne rozvinutých osobností do všetkých sfér života spoločnosti je ukazovateľom nielen dosiahnutého stupňa kultúrnej úrovne spoločnosti, ale i ukazovateľom dosiahnutého stupňa v rozvoji danej spoločnosti ako celku.

Socialistická spoločnosť tým, že utvára doposiaľ najrozvinutejší systém spoločenských vzťahov v ľudských dejinách, vyvoláva k životu potrebu formovať každého zo svojich členov ako všestranne rozvinutú osobnosť. Preto je dôležitou úlohou kultúry v socialistickej spoločnosti viesť každého človeka k tomu, aby si utváral taký vzťah k sebe samému, ktorý by bol adekvátny jeho vzťahu k druhým ľuďom, celému súhrnu jeho spoločenských vzťahov. V kultúre ide vždy o proces zosúladenia individuálneho bytia človeka s jeho spoločenským bytím. Človek tým, že produkuje seba v „spôsobe svojej vlastnej existencie“ (17, s. 443), produkuje súčasne i svoju individualitu.

Pretože človek počas svojej činnnej aktivity pôsobí na seba nie ako prírodná, ale ako spoločenská bytosť, je vzťah človeka k sebe samému ako predmetu svojej vlastnej činnosti spoločenským vzťahom. Takto sa človek v procese svojej životnej činnosti zúčastňuje na utváraní svojej vlastnej individuality. Čím bohatšie sú spoločenské vzťahy človeka, tým lepšie sú predpoklady pre jeho rozvoj ako osobnosti.

Teda mierou kultúrnosti spoločnosti je to, nakoľko daná spoločnosť utvára podmienky pre všestranný rozvoj každého svojho člena, nakoľko v nej dochádza k zjednoteniu individuálneho a spoločenského rozvoja. „Skrátka, kultúrny pokrok spoločnosti sa ráta a určuje meradlami ním vytváranej osobnosti. To však znamená, že kultúra je „mierou“ huma-

nizmu spoločnosti, jej humánnosti v najširšom slova zmysle. Kultúra je vždy a vo všetkom dôkazom toho, nakoľko sa stal človek spoločenskou bytosťou a toho, do akej miery je spoločnosť humánnou.“ (13, s. 40)

Podstatou povedaného je, že v kultúre sa prelínajú, zlievajú, vzájomne zbližujú proces premeny spoločenského na individuálne a proces formovania individuálneho ako spoločenského. Avšak k tomuto zosúladieniu individuálneho a spoločenského dochádza len vtedy, keď sú rozvinuté spoločenské vzťahy zbavené dehumanizmu a človeku odcudzenej podoby. V kapitalistickej spoločnosti kultúra neslúži rozvoju bytostných síl človeka, ale skultúrneniu vecí a spoločenskej moci týchto vecí nad človekom. V spoločnosti, v ktorej vládnu súkromno-vlastnícke vzťahy, kultúra existuje pre väčšinu jej členov len v zvecnenej podobe, a ako vec je vlastníctvom nemnohých. Tvorivá rodová podstata človeka stojí proti nemu vo zvecnenej podobe ako čosi cudzie človeku, patriace vlastníkovi. Rozvoj človeka je v tejto spoločnosti meraný nie jeho schopnosťami a talentom, ale jeho kúpyschopnosťou. Nakoľko si „ľudia odcudzujú vo veci svojej vlastné spoločenské vzťahy, celý tento proces sa v konečnom dôsledku zvrátene mení na výlučnú dôveru a vzťah človeka k veci a nie k inému človeku. Tým však kultúra stráca pre človeka svoje základné bytostné nasmerovanie — činné realizovanie presahu človeka do sveta a k druhým ľuďom.“ (14, s. 29)

V. I. Lenin písal, že pojem „kultúra“ akoby robil deliacu čiaru medzi tým, čo bolo „nevyhnutné pre kapitalizmus a medzi tým, čo je nevyhnutné pre komunizmus“. (15, s. 254) Až socialistická spoločnosť utvára podmienky pre zosúladenie všestranného rozvoja človeka a spoločnosti. V Správe ÚV KSSZ z XXVI. zjazdu KSSZ sa konštatovalo: „Máme veľké materiálne a kultúrne možnosti na čoraz plnší rozvoj osobnosti a budeme ich ďalej zvyšovať.“ (18, s. 73)

Až pri výstavbe komunistickej spoločnosti môžeme hovoriť o takom poslaní kultúry, ktorého úlohou je zabezpečovať rozvoj človeka adekvátny tomu univerzálnemu charakteru spoločenských výrobných síl a spoločenských vzťahov, ktoré si toto činné individuum osvojuje počas svojej spoločenskej životnej činnosti.

Komunizmus definoval K. Marx ako „skutočné privlastnenie si ľudskej podstaty človekom a pre človeka“, ako „úplný uvedomelý, v rámci celej bohatosti doterajšieho vývinu uskutočnený návrat človeka k sebe ako spoločenského, t. j. ľudského človeka“. (2, s. 94) Kultúra sa tak stáva spolu s vybudovaním materiálno-technickej základne komunizmu, zdokonalením socialistických spoločenských vzťahov a rozvojom socialistickej demokracie všeobecnou podmienkou, nevyhnutnou pre ďalší vývoj našej spoločnosti smerom ku komunizmu.

V. I. Lenin považoval za kritérium merania dosiahnutého stupňa rozvoja kultúry dosiahnutý stupeň uvedomelej, slobodnej, tvorivej účasti nás na spoločenskom rozvoji, na utváraní svojich vlastných spoločenských vzťahov. Takto chápaná kultúra vystupuje ako podmienka i ako

forma prejavu sociálnej aktivity pracujúcich más. V. I. Lenin nechápal proces zvyšovania kultúrnej úrovne pracujúcich len ako vnášanie kultúry do más a pasívne osvojovanie si kultúrnych hodnôt, pretože tento proces tvorí len prvú etapu socialistickej kultúrnej revolúcie, tvorí len nevyhnutnú podmienku utvárania socialistickej kultúry, ale tento proces nachádza svoje zavŕšenie v tvorivej aktivite každého človeka, v jeho zapojení do tvorivého kultúrno-historického procesu. Všestranne rozvinutá osobnosť, ktorá sa utvára v procese osvojovania a ovládnutia celého súhrnu svojich vlastných spoločenských vzťahov, sa v socialistickej spoločnosti stáva uvedomelým tvorcom svojich vlastných dejín. Teda proces premeny každého člena spoločnosti na všestranne rozvinutú osobnosť je procesom kvalitatívnej zmeny subjektu kultúrno-historického vývoja, ktorý sa stáva výslednicou uvedomelej, tvorivej spoločenskej činnosti pracujúcich más, riadenej komunistickou stranou. Základ procesu formovania všestranne rozvinutej osobnosti tvorí vybudovanie materiálno-technickej základne komunizmu, ktorá vedie ku zmene charakteru i obsahu práce. Avšak sám tento proces formovania nového človeka neprebíha automaticky ako púhy dôsledok rozvoja výrobných síl. Zabezpečenie všestranného rozvoja človeka si vyžaduje vybudovať nielen adekvátne výrobné vzťahy, ale i celý systém spoločenských vzťahov, k čomu treba uviesť do života celý komplex sociálno-politických opatrení, ktoré by eliminovali prvky naznačujúce neželateľné smerovanie vývoja spoločnosti a podporovali, podnecovali a ďalej rozvíjali tie trendy, ktoré sú v súlade s cieľmi socialistickej spoločnosti a prispievajú k rozvoju človeka. Na podporu týchto trendov je i kultúrny front mnoho dŕžnų našej spoločnosti. Pritom práve kultúrno-politické opatrenia sú jedinými z najpodnetnejších a najefektívnejších v tomto zápase socialistickej spoločnosti o mobilizáciu človeka a využitie jeho schopností a talentu v prospech socialistickej spoločnosti a jej ďalšieho rozvoja.

LITERATÚRA

1. IVANOV, V. P.: Ľudská činnosť, poznanie, umenie. Bratislava 1982.
2. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1971.
3. MARX, K.: Ekonomicko-filozofické rukopisy. In: Marx—Engels: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1966.
4. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1959.
5. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“. I. zv., Bratislava 1974.
6. MARX, K.: Spisy 19. Praha 1966.
7. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
8. MEŽUJEV, V. M.: Kultúra a dejiny. Bratislava 1980.
9. BROŽÍK, V.: Kultúrne dedičstvo a ľudská činnosť. Rukopis.
10. ČAVČAVADZE, N. Z.: Vnešnje i vnútrennje faktory razvitiya kul'tury. In: Kul'tura i obščestvennoje razvitiye. Tbilisi 1979.
11. MARX, K.: Kapitál III/2. Bratislava 1961.
12. TABACKOVSKIJ, V. C.: Praktika i kul'tura. In: Mirovozzrenčeskoje soderžaniye kategorij i zakonov materialističeskoj dialektiki. Kyjev 1981.

13. FROLOV, a kol.: Kultura—čelovek—filosofija: k probleme integrácii i razvitiya. Voprosy filosofii. 1982, № 1.
14. TAZBERÍK, J.: Spoločnosť—kultúra—estetická výchova. In: Estetická kultúra. VÚK. Bratislava 1982.
15. LENIN, V. I.: Spisy 31. Bratislava 1954.
16. MARX, K. — ENGELS, F.: Svätá rodina. Bratislava 1963.
17. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy. „Grundrisse“ 2. zv. Bratislava 1975.
18. XXVI. zjazd KSSZ. Dokumenty a materiály. Bratislava 1981.

ЧЕЛОВЕК — КУЛЬТУРА — ОБЩЕСТВО

Яна Шалговичова

В культуре протекает процесс взаимопревращения субъективного и объективного, идеального и реального, духовного и материального, стихийного, случайного и закономерного. Культура отличается значительной динамичностью. Принцип деятельности в исследовании проблематики культуры имеет высокий эвристический уровень. Деятельность и субъективность неотъемлемо связаны друг с другом. Особенность, специфичность в исследовании культуры состоит в особом качестве неотъемлемой связи субъекта деятельности с деятельностью и теми общественными отношениями, в которые вступает деятельный субъект в ходе своей жизнедеятельности. В культуре переплетаются, сливаются, приближаются друг к другу процесс превращения общественного в индивидуальное и процесс формирования индивидуального как общественного. Эта согласованность индивидуального и общественного достигается лишь тогда, когда развиты общественные отношения, лишенные дегуманизма и отчужденной от человека формы. Только при строительстве коммунистического общества можно говорить о таком назначении культуры, задача которого состоит в обеспечении развития человека, адекватного тому универсальному характеру общественных производительных сил и общественных отношений, которые данный индивид осваивает в ходе своей жизнедеятельности.

MENSCH — KULTUR — GESELLSCHAFT

Jana Šalgovičová

In der Kultur verläuft ein Prozess gegenseitiger Veränderung des Subjektiven und Objektiven, Idealen und Realen, Geistigen und Materiellen, des Elementaren, Zufälligen und Gesetzmässigen. Die Kultur ist durch ziemliche Dynamität gekennzeichnet. Das Tätigkeitsprinzip nimmt bei der Untersuchung der Kulturproblematik heuristischen Stellenwert ein. Tätigkeit und Subjektivität sind miteinander untrennbar verbunden. Die Besonderheit, Spezifität bei der Untersuchung der Kultur besteht in der besonderen Qualität der gegenseitigen untrennbaren Verbindung des Subjekts der Tätigkeit mit der Tätigkeit sowie den gesellschaftlichen Verhältnissen, in die das tätige Subjekt während seiner Lebenstätigkeit eintritt. In der Kultur überschneiden sich, fließen ineinander, kommen einander näher der Prozess der Verwandlung des Gesellschaftlichen ins Individuelle und der Prozess der Formung des Individuellen als Gesellschaftlichen. Zu dieser Harmonisierung des Individuellen und Gesellschaftlichen kommt es nur dann, wenn die entwickelten gesellschaftlichen Verhältnisse von Dehumanismus und der dem Menschen entfremdeten Form befreit sind. Erst beim Aufbau einer kommunistischen Gesellschaft, kann man von einer solchen Kultursendung sprechen, deren Aufgabe die Gewährleistung der Entwicklung des Menschen adäquat dem universellen Charakter der gesellschaftlichen Produktionskräfte und — Verhältnisse ist, die von diesem Individuum während seiner Lebenstätigkeit angeeignet werden.